

Afsikret, organiseret og opdraget

DDR-samfundet i de tidlige 1950'ere

af Ralph Jesssen

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 20-21, 2023,
Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Ralph Jesssen er professor i nyere historie på Historisk Institut ved Universität zu Köln

24 pund kaffe fra Vesttyskland var nok. Da de i december 1951 blev opdaget under en skattekontrol, var det sket med Cirkus Busch: Som følge af skatteunddragelse blev virksomheden eksproprieret. Det gik ikke bedre for Cirkus Aeros. Også her gav en angivelig skattegæld begrundelse for overgangen til statsejendom den 1. januar 1953. Det tredje store cirkus i DDR, Cirkus Barlay, var allerede i 1950 blevet overført til statslig ejendom, efter at dets ejer, Harry Barlay, var rejst til Vesten. Tretten mindre omrejsende cirkusser forsvandt mellem 1951 og 1953, gik konkurs eller blev opløst.¹

Hvem, der tænker over den revolution fra oven, gennem hvilken det østtyske samfund mellem 1948 og 1953 grundlæggende skulle ændres, har ikke nødvendigvis Cirkus Busch' skæbne i tankerne.

Men de erfaringer, som cirkusfolkene måtte gøre sig i begyndelsen af 1950'erne, kan havde svaret til mange DDR-borgeres erfaringer. Efter krigsnederlag, besættelse og afnazificering, efter årene med sult og statslig deling, efter vedtagelse af en pseudodemokratisk forfatning og etableringen af SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) som herskende parti, var borgerne i det nyoprettede DDR konfronteret med en uberegnelig øvrighed. Under højt tidspres, med et enormt propagandistisk opbud, uden mandat og uden retsstatslig binding forfulgte SED-toppen sit projekt ”opbygning af socialismen”; efter 2. partikongres i 1952 stod det også officielt på agendaen. Om det herved drejede sig om import af den sovjetiske model for herredømme, økonomi og samfund, om efterlændskaber fra den tyske kommunistiske tradition eller om noget særligt østtysk i et delt land spillede for de mennesker, der var udsat for denne voldsomme omvæltning, en underordnet rolle.

Ikke blot de jævne borgere, men tillige mange loyale partimedlemmer i SED så sig dag for dag udsatte for forvirrende modsigelser. Forfatningens løfter stod over for det diktatoriske herredømmes virkelighed; talen om folkeejendom og arbejdermagt passede dårligt med hverdagens arbejdspress, mangler og nægtelse af enhver seriøs medvirken; den politiske retorik besvor nationale værdier og hylkede samtidig Stalin og Sovjetunionen; forceret militarisering gjorde den højlydte fredspropaganda utroværdig. Når disse og andre modsætninger blev for åbenlyse, var angivelige fjender af freden og socialismen hurtigt for hånden som syndebukke. Den, der ikke kunne følge med i partiliniens vendinger, måtte regne med ”opdragelsesforanstaltninger” eller det, der var værre. DDR-borgernes erfaringshistorie på dette højdepunkt af stalinismen kan måske bedst beskrives som en enerverende vekslen mellem usikkerhed, vilkårlighed, fremmedindflydelse og trusler på den ene side og lokkende muligheder, ny meningskabelse, opbygningspatos og fremtidsløfter på den anden side.

Alt efter generationstillhør, social status, personlige værdier og politisk opfattelse var faktorerne

sammensat forskelligt: Erfaringen med instabilitet og uvished i en konstellation af fremskyndet forandring, som den enkelte ikke kunne påvirke, kunne for næsten alle have været mærkbar. Med sociologerne Émile Durkheim og Robert K. Merton kunne man tale om en tilstand af samfundsmæssig anomi, en tilstand med uklare eller bortfaldende regler og normer. Ønsker og forventninger hos mange medlemmer af dette samfund passede ikke sammen med dem af det politiske systems anviste veje til at opnå systemets mål.² Samfundet i det tidlige DDR befandt sig under ekstrem stress.

dragelse, men som herved bragte regimets regulerings- og disciplineringskrav ind i stadig flere samfundssfærer. Disse organisationer var igen, for det tredje, de vigtigste instrumenter i den ideologiske meningsgæbelse og adfærdregulering, som borgerne i DDR til dagligt var udsat for.

Det afsikrede samfund

For nogle år side beskrev historikeren Eckart Conze Forbundsrepublikkens historie som en ”søgen efter sikkerhed”.³ På baggrund af gennem-

Politisk organiserede børn og unge under en fredsdemonstration i Berlin i august 1951. Til venstre går børn fra *Pionierorganisation "Ernst Thälmann"* (6.-14. år) med hvide skjorter og blå halstørklæder. Til højre følger unge kvinder fra *Freie Deutsche Jugend (FDJ)* i blå skjorter.

Indordner man dette uoverskuelige sceneri, som udgjorde baggrunden for de voksende spændinger i DDR i de tidlige 1950'ere og frembragte forudsætningerne for Juniopstanden i 1953, i perspektivet af den fra oven gennemtvungne sociale og kulturelle forandring, er der især tre aspekter at fremhæve: For det første blev der i disse år skabt uro i det østtyske samfund gennem en mangfoldighed af politisk initierede mobiliseringsprocesser, som gjorde menneskers liv usikkert og fremtiden uforudseelig. Modsvirkende hertil opstod der for det andet talrige nye, politisk kontrollerede organisationer, som lovede orden, handlesikkerhed og ind-

gribende politiske begivenheder i det 20. århundredes første halvdel, to tabte verdenskrige, erfaringen med NS-diktatur, besættelsesheredømme og statslig deling havde længslen efter stabilitet og sikkerhed etableret sig som politisk ledetråd. Ser man fra dette perspektiv på DDR's tidlige historie, forekommer denne som en fase med dyb usikkerhed og instabilitet. Næppe havde forvirringen i ”sammenbrudssamfundet”⁴ efter krigsafslutningen lagt sig, førend den østtyske befolkning fra 1947/48 med den fremspirende Kolde Krig og begyndelsen på den ”socialistiske” transformation så sig udsat for en strøm af politisk initierede omvæltninger.

Allerede én gang havde borgerne i DDR altså erfaret, at en systemovergang bragte dem i et ”afsikret samfund” – omend på en helt anden måde end 40 år senere.⁵

Denne erfaring udstrakte sig til næsten alle livs-områder: Revolutioneringen af de sociale strukturer og hierarkier var begyndt umiddelbart efter krigsafslutningen med jordreformen og var i 1953 endnu langt fra afsluttet.⁶ Her drejede det sig om et tvungent eliteskift, der indledningsvis blev legitimeret som antifascisme og senere stadig stærkere begrundet med opbygningen af et nyt socia-

mere om fordrivelse af borgerlige statusgrupper. Disse degraderings- og nedrykningserfaringer stod over for opstigningserfaringer, der ofte forekom lige så uventede og uforudseelige. ”Nylærere” og ”folkedommere” blev efter korte kurser indsat i deres embeder. ”Arbejder- og bondefakulteter” rekrutterede akademiske arvtagere fra de underste lag; forvaltning, partiapparat og en overflod af nye organisationer søgte hændervridende efter politisk loyale medarbejdere, også selv om disses faglige kvalifikationer ofte lod meget tilbage at ønske. ”Fra i morgen er du direktør” – denne besked havde i

III Weltfestspiele der Jugend und Studenten i Berlin i august 1951. Under dens store demonstration på ”De unge kvindes dag” 9. august marcherer kvindelige medlemmer af FDJ med portrætter af Stalin.

listisk samfund. I forbindelse med afnazificeringen blev store dele af funktionseliten i forvaltning, retsvæsen, uddannelsesvæsen og universiteterne, der havde båret NS-regimet, afskediget. Også den omfattende fordrivelse af de store jordbesiddere i landbruget og eksproprieringen af store dele af erhvervsborgerskabet optrådte som ”antifascistisk udrensning”. I ekspropriationskampagnen mod små og mellemstore selvstændige i de tidlige 1950’ere blev der anvendt for det meste gennemskueligt konstruerede økonomiske forseelser som begrundelse. I stedet for individuel sanktionering af større og mindre nazister drejede det sig stadig

begyndelsen af 1950’erne for det meste mere med en partiforpligtelse end med en præstationsopstigning at gøre.⁷ Ejendom, nedarvet status og ”borgerlig habitus” tabte i betydning, i det mindste midlertidigt også fagkvalifikationer; ”politisk kapital” og det, som senere kom til at udgøre kulturen i et ”arbejderligt samfund”⁸ vandt derimod i betydning, når det drejede sig om op- og nedstigen.

Erfaringen med den daglige usikkerhed, som østtyskerne stillet over for den sociale revolution fra oven gjorde sig, blev kraftigt forstærket af uregelmigheden i forvaltning, justits, politiske organisationer og frem for alt i det ”herskende parti”.

Efter grundlæggelsen af DDR den 7. oktober 1949 blev der i løbet af kort tid gjort ende på de i forvejen sparsomme ansatser til retsstatslighed, som var opstået i besættelsesårene. Kun ti dage efter statsstiftelsen fastlagde en hemmelig bekendtgørelse, at alle vigtige lovforslag, forordninger og forvaltningsforanstaltninger forud for deres vedtagelse henholdsvis gennemførelse skulle billiges af SED-toppen.⁹ Knap var DDR's forfatning vedtaget, førend fundamentale bestemmelser i den i hemmelighed blev ophævet. Forfatningerne i de i sommeren 1945 nydannede delstater blev med deres opløsning i 1952 sat helt ud af kraft. Da forvaltningsretterne i denne forbindelse også opløstes, mistede DDR-borgerne enhver mulighed for med retslige midler at modsætte sig statslig ageren; afskaffelsen af den samlede forvaltningsret fulgte seks år senere.¹⁰

i maj 1952 og den følgende tvangsflytning af tusinder af beboere fra den nye spærrezone; det være sig med eksproprieringen af utallige pensioner, hoteller og rekreativshjem ved Østersøen under "Aktion Rose" i 1953; det være sig med den nævnte statsliggørelse af private cirkusser eller med represalierne mod det kirkelige ungdomsarbejde under kirkekampen mod gruppen "Ung Menighed". Grunderfaringen af eksistentiel usikkerhed stillet over for administrativ vilkårlighed, abrupte retningsændringer i politikken og det ikke bindende i regler og procedurer rakte til langt ind i det "herskende parti". Selv topfunktionærer var ikke sikre herimod: Da ledelsen i Sovjetunionens Kommunistiske Parti (SUKP) efter Stalins død slog ind på en moderatere vej, måtte generalsekretæren for SED's centralkomité (ZK), Walter Ulbricht, ministerpræsident Otto Grotewohl og

Åbningen af en lejr i Kreis Pasewalk (i det nuværende Mecklenburg-Vorpommern) under organisationen "Dienst für Deutschland" (DD) 16. september 1952. DD var en frivillig, kaserneret arbejdstjeneste i et halvt år; organisationen havde en militær struktur og udgjorde et led i DDR's militære opbygning.

En politiseret straffejustits gjorde sit yderligere til, at DDR's befolkning uden retlig beskyttelse var udsat for myndighedernes vilkårlighedsforanstaltninger, hvormed "opbygningen af socialismen" fra 1952 skulle gennemføres: Det være sig med lukningen af statsgrænsen mod Forbundsrepublikken

ZK-sekretæren for propaganda, Fred Oelßner, i begyndelsen af juni 1953 indfinde sig i Moskva for at aflægge rapport og at modtage direktiver for den "ny kurs". Hundre tusinder af partimedlemmer havde siden begyndelsen af 1950'erne måtte stille sig til rådighed for ydmygende kon-

trol af deres loyalitet og linietrok; for den, der nægtede, ventede en uvis skæbne.¹¹ Ikke kun tidligere socialdemokrater var truet af ekskludering af SED, arbejdsmæssige ulemper og undertiden fængsling. Den stalinistiske partiledelse betragtede med mistro især alle, som på en eller anden måde engang havde lagt distance til den kommu-

måtte forsøge at finde fodfæste i det postfascistiske Tyskland. Tidligere krigsfanger og civilinterne-rede vendte tilbage til et land, der var blevet fremmed for dem. Titusinder af arbejdere blev allerede i de sene 1940'ere med større eller mindre tvang rekrutteret til de sovjetiske uranminer i Erzgebirge. Tusinder måtte forlade deres landsbyer ved den

Demonstration af arbejdere fra VEB Leipziger Eisen- und Stahlwerke i 1952. VEB, Volkseigener Betrieb (VEB) står for folkeejet virksomhed. På transparenten står: "Stand Adenauers planer - kæmp mod forbudet af KPD". Adenauer var forbundskansler i Vesttyskland; KPD var Tysklands Kommunistiske Parti, som i 1956 blev forbudt i Forbundsrepublikken.

nistiske ortodoksi i Moskvas prægning: Tidligere medlemmer af venstreorienterede smågrupper i Weimarrepublikken og frem for alt tilbagevendende mennesker fra britisk, mexicansk eller amerikansk emigration blev udsat for chikanøse sindelagsundersøgelser og massive repressioner. Blandt dem var der jødiske intellektuelle, hvis situation blev særligt prekær, da SED-ledelsen i slutningen af 1952 og begyndelsen af 1953 fulgte trop med SUKP-ledelsens antisemitiske kampagne, som de foregav at være "antizionisme". En stor del af de overlevende fra holocaust, som indtil da havde boet i DDR, flygtede til Vesten.

Dette peger på, at DDR endnu i 1953 stadig var et samfund, der var præget af stor geografisk mobilitet og tvangsmigration. Millioner af fordrevne var strandet i den østlige besættelseszone, mange for bestandigt, mens andre igen drog videre til Vesten. De befriede indsatte i de nationalsocialistiske lejre

ny vestlige statsgrænse; andre blev mobiliseret til socialismens pompøse, industrielle storprojekter såsom opbygningen af "Eisenhüttenkombinat Ost", der i 1953 blev omdøbt til "Stalinstadt". Over én million mennesker forlod mellem 1949 og 1953 DDR i retning mod Vesten.¹² Alt dette forstærkede erfaringen med instabilitet og intet steds at føle sig hjemme.

Det organiserede samfund

I det tidlige DDR's afsikrede samfund gjorde mange mennesker den erfaring, at den verden, de levede i, på en ny måde var blevet mere uforudsigelig, de gældende regler uklarere og fremtiden usikker. De politiske institutioner optrådte som en truende magt med et omfattende udformningskrav; de forventede tilpasning og samtykke; men deres store løfter om retfærdighed, forfatning, demokrati,

nation, arbejdermagt og velstand havde kun lidt at gøre med deres magtpraksis. Hvordan kunne man møde disse institutioner med tillid; hvordan kunne man imødesee fremtiden med en vis forventnings-sikkerhed; hvordan kunne man opbygge pålidelige sociale relationer? Mens leveforholdene i DDR var blevet mere uoverskuelige for den enkelte, arbejdede SED-regimet samtidig med ekstraordinær energi på udviklingen af det kommunistiske ”organisationssamfund”.¹³ ”Opbygningen af socialismen” var stort set identisk med opbygningen af

blev lidt efter lidt opgivet, henholdsvis bragt under politisk kontrol.¹⁵ Ganske vist eksisterede der på papiret fortsat partipluralisme og almindelige valg, men i realiteten blev ”blokpartierne”^{*} efter 1949 holdt i kort snor af ZK. Med den farce, som enheds-listevalgene^{**} udgjorde, gjorde man end ikke forsøg på at fingere partikonkurrence. Efter ophævelsen af forvaltningsjurisdiktionen og forvaltningsretten fjernede det ekspanderende statsapparat sig stadig mere fra modellen af et retmæssigt organiseret bureaukrati. Oprettelsen af den ”statslige plankom-

Landarbejdere på besøg i Rostock i januar 1952. For at bringe land- og bybefolkninger i kontakt med hinanden, og får at give landarbejdere mulighed for at nyde byernes kulturudbud, arrangerede *Freier Deutscher Gewerkschaftsbund* (FDBG, Frit Tysk Fagforbund) gratis byferie for landarbejdere. Her er 20 landarbejdere fra forskellige områder af DDR under et 10-dages ophold i den nordtyske by.

nye stororganisationer, henholdsvis tilpasning af forhåndenværende organisationer. Nu er organisationer et grundlæggende strukturelement i det moderne og ikke specifikke for kommunistiske diktaturer. Deres særegenhed lå i, at de moderne samfunds institutionelle differentiering skulle ophæves og om muligt alle samfundets sfærer underordnes en samlet, ideologisk legitimeret regulering og styring.¹⁴ Hvad der lyder så abstrakt, betød ud fra folks erfaringsperspektiv konkret, at de i stadig flere områder af deres liv mødte den styrende og regulerende, umyndiggørende og manipulerende stat, henholdsvis det ”ledende parti”, der drev samfundets ”gennemorganisering” fremad.

De samfundsmæssige subsystemers egenlogik

mission” i 1950 og alle de dermed sammenhængende udvalg og procedurer i den økonomiske styring var et afgørende skridt henimod ophævelse af markedet til fordel for en omfattende politisk styring af alle økonomiske processer. Uafhængighed for presse og radio eksisterede hverken før eller efter statsdannelsen, og også bog- og tidsskrifts-

* Ud over SED var der i DDR fire politiske partier, de såkaldte ”blokpartier”. Blokpartierne måtte anerkende SED’s ledende rolle og kunne ikke føre en egen politik. De var repræsenteret på alle politiske og forvaltningsmæssige niveauer, hvor de havde til opgave at medvirke i gennemførelsen af SED’s politik. Blokpartiernes eksistens skulle foregive et pluralistisk system. (oversætters anmærkning, herefter ”o.a.”)

** Ved enhedslistevalgene var alle kandidater opstillet på én liste, SED, blokpartierne og masseorganisationerne (se nedenfor) havde hver et fast antal kandidater på listen; der var således ingen konkurrence om repræsentation. (o.a.)

forlag måtte manøvrere inden for stadig snævrere grænser.

Årene frem til 1953 var den tid, hvor det ny organisationskosmos med højt tempo udbredte sig i det østtyske civilsamfund: *Freier Deutscher Gewerkschaftsbund* (FDGB, Frit Tysk Fagforbund) underkastede sig i 1950 offentligt SED's ledelse; *Freie Deutsche Jugend* (FDJ, Fri Tysk Ungdom) førte i 1953 en forbitret kamp mod de protestantiske kirkers *Junge Gemeinde* (Ung Menighed); det i 1947 stiftede *Demokratischer*

malisme" og "kosmopolitisme". Universiteterne og højskolerne blev med 2. Højskolereform fra 1951/52 frataget de resterende selvforvaltningsretigheder og påtvunget et skarpt politiseret "samfundsvidenskabeligt grundstudium".¹⁶

Man kunne forvente, at den sociale stabilitet og den individuelle forventningssikkerhed tiltog, jo flere mennesker der blev draget ind i denne hastigt ekspanderende organisationsverden, som jo optrådte med fordringen om at ordne og regulere alle tilværelsens aspekter. Ikke mindst folke-

Under en demonstration på Karl-Marx-Platz i Leipzig 7. november 1953 i anledning af 36-årsdagen for Oktoberrevolutionen bærer to medlemmer af FDJ en transparent med teksten: "Sovjethæren - fredens ubesejrlige beskytter".

Frauenbund (Demokratisk Kvindeforbund) ensrettede eksisterende kvindeorganisationer; *Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft* (Selskab for Tysk-sovjetisk Venskab), der blev oprettet samme år som statsdannelsen, tog fat på den svære opgave at bringe tyskerne i DDR ud over deres frygt for, modvilje mod og indbildskhed over for "russerne". Denne liste kan nemt gøres længere – fra det i 1950 stiftede, elitære *Akademie der Künste* til *Zentralhaus für Laienkunst*, som fra 1952 skulle drage omsorg for vejledning af den kunstneriske folkeskaben. Allerede et år forinden havde "StaKuKo" – *Staatliche Kommission für Kunstangelegenheiten* – på SED-ledelsens opdrag indledt sit felttog mod vestlig "dekadence", "for-

opstanden den 17. juni 1953 viser, at dette ikke var tilfældet. Dette lå formentlig i, at SED-ledelsens organisationsoffensiv af mange blev opfattet som truende, påtrængende eller blot som besværlig. Desuden havde de efter sovjetisk model projekterede organisationer netop i begyndelsesårene fungeret alt andet end perfekt. Der var ikke tilstrækkeligt med kvalificeret og ideologisk velfunderet personel, og forløb og processer var ikke blevet rutine. I sidste ende skyldtes det manglende inddragelsesresultat imidlertid grundlæggende problemer: For det første svarede de nye organisationer og forvaltninger trods deres overdådige komiteer, udvalg og vejledninger netop ikke til modellen for et "rationelt" bureaukratisk herredømme, idet gyldighe-

den af regler og processer altid kunne forpurre den ”partiets” indgriben. For det andet førte den politisk-ideologiske styringsforret til åbenlys ineffektivitet, til friktion og middelmådighed, idet det i tvivlstilfælde netop ikke drejede sig om økono-

hellere ind i orientalske fantasiverdener. For i de fire år mellem statsgrundlæggelsen og Juniopstanden i 1953 oplevede DDR-borgerne SED-regimet som et aggressivt opdragelses- og mobiliseringsdiktatur. En uafbrudt strøm af propagandistiske tek-

Medlemmer af LPG ”1. Mai” i Berlin-Wartenberg 23. april 1953. LPG, *Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft*, står for ”landbrugsproduktionsfællesskab”. LPG ”1. Mai”, der omfattede 71 landarbejdere og gartnere, producerede grøntsager og blomster til Berlins befolkning.

miske kriterier, videnskabelige sandheder eller kunstnerisk originalitet, men derimod om politiske magtinteresser og ideologisk tolkningsret. For det tredje virkede stramme hierarkier og centraliseringen af alle relevante beslutninger lammende og demotiverende.

Det opdragne samfund

I 1953 kom der syv nye film i DDR’s biografer – seks af disse havde et politisk budskab. Den eneste undtagelse var ”Die Geschichte vom kleinen Muck” (Historien om den lille Muck), der var instrueret af Wolfgang Staudte. Den viste sig at blive en publikumssucces. Filmatiseringen af Wilhelm Hauffs eventyr blev den succesrigeste DEFA-produktion* nogensinde. Frem for at udsætte sig for forkrampet politisk propaganda, flygtede man

ster, plakater, foranstaltninger og film oversvømmede det offentlige rum. Med kun få nuancer formidlede SED-kadrer, medier, uddannelsesinstitutioner og ”masseorganisationer”** idealet af det ny socialistiske menneske, priste venskabet med Sovjetunionen, fordømte Vesten og appellerede til arbejdssetos og moral. Fremtidsoptimisme og opbygningsiver blev besværet, socialistiske heltemyter populariseret.¹⁷ Hundreder tusinder af nye SED-medlemmer skulle gøres til loyale kommunister. ”Opbygningen af socialismen” var en enorm opdragelsesopgave.

Politisk meningskabelse, offentlig mobilisering og performativ iscenesættelse gik hånd i hånd.¹⁸ Efter at minearbejderen Adolf Hennecke den 13.

* DEFA, *Deutsche Film AG*, var DDR’s statsejede filmselskab. (o.a.)

** Masseorganisationerne i DDR var medlemsorganisationer, der bl.a. omfattede ovennævnte frit Tysk Fagforbund, FDJ og Demokratisk Kvindeforbund. Masseorganisationerne var underordnet SED; fire af dem var repræsenteret i Folkekammeret (parlamentet) sidestillet med partierne. (o.a.)

oktober 1948 havde overopfyldt sin arbejdsnorm med 387 procent, rullede ”aktivistbevægelsen” gennem landet. Ikke usle materielle interesser, men den uselviske indsats for opbygningen og socialismen skulle motivere til de største præstationer. Stadig nye arbejdets heltinder og helte blev sat i scene som lysende forbilleder.¹⁹ Deres eksempel skulle motivere til, at man ikke passivt lod den store transformation gå hen over sig, men at man aktivt var med til at forme den – ganske vist altid på SED’s betingelser. Deltagelse, inddragelse og udførelse stod også i centrum for de store mobiliseringsbegivenheder, gennem hvilke regimet fremviste sig selv og DDR’s borgere den fiktive enhed mellem folk og ledelse: De strengt koreograferede demonstrationer den 1. maj hørte fra begyndelsen til den politiske festkalenders rutine; FDJ’s ”Tysklandstreffen” i 1950 og ”Ungdommens og studenternes verdensfestspil” det følgende år samlede

måtte der efter Stalins død den 5. marts 1953 gå en chokbølge af usikkerhed gennem landet. I det begivenhedsforløb, der førte til Juniopstanden spillede den en vigtig rolle.

Kun få år efter afslutningen på førertroen og NS-folkefællesskabet, efter besættelsesherredømme, begyndelsen på Den Kolde Krig og statslig deling var der behov for en ny meningsskabende fortælling om fortiden, nutiden og fremtiden til at legitimere projektet ”socialisme”.²¹ DDR’s antifascistiske grundlæggelsesmyte havde i disse år formentlig den største legitimationskraft. Efter at ansvaret for nationalsocialismen var blevet skubbet over på det kapitalistiske system, den brune fortid placeret i den vesttyske forbundsrepublik og østtyskerne stileret til ”befriede” ofre for NS-diktaturet, kunne man føle sig på historiens sejrende side. Nutiden blev beskrevet som de socialistiske kræfters manikæiske kamp for frem-

1. maj 1953: På arbejdernes kampdag for fred, enhed, demokrati og socialisme demonstreres der på Marx-Engels-Platz i Berlin. I spidsen af demonstrationstoget bæres portrætter af Marx, Engels, Lenin og Stalin.

hundredtusind unge i Østberlin.²⁰ Sådan politisk oplevelsespædagogik efterlod formentlig dybere indtryk end knastørre timer med gennemlæsning af Stalins ”Kurzer Lehrgang”, især hvis man kunne forbinde berlinrejsen med et hemmeligt besøg i en vestberlinsk grænsebiograf. Den ejendommeligt virkende stalinkult med sine bornerte troskabslæggelser og trosbekendelser hørte i DDR som i hele østblokken frem til 1956 til de politiske ritualers standardrepertoire. Alene på grund af dette

skridt og fred mod de vestlige magters dekadence, krige, undertrykkelse og udbytning. Her sammenmeltes kommunistiske propagandamotiver med tysknationale traditioner og velkendt anti-amerikanisme; en underliggende tendens til antisemitisme var også tilstede. Den kommunistiske utopis fremtidsvision lovede endvidere et andet, et bedre moderne, som i stadig højere grad egnede sig som projekionsflade for alle mulige forhåbninger, jo længere det befandt sig i en uklar afstand.

Sovjetunionen blev af østtyskerne i 1953 formentlig næppe betragtet som indfrielsen af disse forhåbninger. Begivenhederne i juni viste snarere fejlslaget for såvel det stalinistiske organisationssamfund som dets bombastiske meningsskabelsesbestræbelser. Borgerene i DDR var lige så lede og kede af usikkerheden i denne revolution fra oven som af deres myndigheders påtrængende opdra-

gelsesrasen. Da SED's politbureau* den 9. juni 1953 meddelte den "Ny Kurs" og trak sine rabiate foranstaltninger til "opbygning af socialismen" tilbage, vendte forholdene: Pludselig var det regimet, der forekom usikker og presset, ikke befolkningen. Den 15. juni indledte byggearbejderne i Berlin en strejke.

---

* Politbureauet var SED's øverste besluttende organ. (o.a.)

Noter

- 1 Se Gerd Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR*, bd. 1, Göttingen 2018, s. 223f. Jeg takker Gesa Jessen og Ulrich Mähler for gennemlæsning af manuskriptet og kritiske henvisninger.
- 2 Se Philippe Besnard, Anomie, i: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Vol. 1., 2015², s. 714–717.
- 3 Eckart Conze, *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart*, München 2009.
- 4 Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955*, Bonn 19864, s. 37
- 5 Heinrich Best/Everhard Holtmann (Hrsg.), *Aufbruch der entscherten Gesellschaft. Deutschland nach der Wiedervereinigung*, Frankfurt/M. 2012.
- 6 Se oversiten af Arnd Bauerkämpfer, *Die Sozialgeschichte der DDR*, München 2005.
- 7 Matthias Wagner, *Ab morgen bist Du Direktor. Das System der Nomenklaturkader in der DDR*, Berlin 1998.
- 8 Wolfgang Engler, *Die Ostdeutschen. Kunde von einem verlorenen Land*, Berlin 2000, s. 177.
- 9 Se bekendtgørelser af 17.10.1949, i: SAPMO-BArch DY 30/J IV 2/3/57, dokumenteret i: Matthias Judt (Hrsg.), *DDR-Geschichte in Dokumenten*, Berlin 1998, S. 77f.
- 10 Se Michael Stolleis, Ein Staat ohne Staatsrecht, eine Verwaltung ohne Verwaltungsrecht? Zum öffentlichen Recht in der Rechtswissenschaft der DDR, forelæsning 5.3.2009 i Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, https://edoc.bbaw.de/files/677/04_stolleis.pdf.
- 11 Se Hermann Weber/Ulrich Mähler (Hrsg.), *Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936–1953*, Paderborn 2001.
- 12 Se Deutsch-deutsche Übersiedlungsstatistik 1949 bis zum 30.6.1990, i: Judt (note 9), s. 545.
- 13 Se Detlef Pollack, Das Ende einer Organisationsgesellschaft. Systemtheoretische Überlegungen zum gesellschaftlichen Umbruch in der DDR, i: *Zeitschrift für Soziologie* 19/1990, s. 292–307; Stefan Kühl, *Gesellschaft der Organisation, organisierte Gesellschaft, Organisationsgesellschaft*, Universität Bielefeld, Working Paper 10/2010.
- 14 Vgl. Stefan Kühl, Organisationen. Eine sehr kurze Einführung, Wiesbaden 2011; Jürgen Kocka, Eine durchherrschte Gesellschaft, i: Hartmut Kaelble/Jürgen Kocka/Hartmut Zwahr (Hrsg.), *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994, s. 547–553; M. Rainer Lepsius, Die Institutionenordnung als Rahmenbedingung der Sozialgeschichte der DDR, i: ebd., s. 17–30.
- 15 Om det følgende se Gerd-Rüdiger Stephan et al. (Hrsg.), *Die Parteien und Organisationen der DDR*, Berlin 2002; Andreas Herbst et al. (Hrsg.), *So funktionierte die DDR*, Reinbek 1994.
- 16 Om organisationsoffensiven inden for kulturområdet se den udførlige oversigt hos Dietrich (note 1), s. 175–485.
- 17 Se Silke Satjukow/Rainer Gries (Hrsg.), *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*, Berlin 2002.
- 18 Se Rainer Gries, Dramaturgie der Utopie. Kulturgeschichte der Rituale der Arbeiter-und-Bauern-Macht, i: Peter Hübner et al. (Hrsg.), *Arbeiter im Staatssozialismus. Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*, Köln–Weimar 2005, s. 191–214.
- 19 Se Uwe Spiekermann, Eine sozialistische Heldin: Gretel Heinicke und die Kochtopfmethode, 11.10.2019, Externer Link: <https://uwe-spiekermann.com/2019/10/11/eine-sozialistische-heldin-gretel-heinicke-und-die-kochtopfmethode>.
- 20 Se det righoldige materiale hos Dieter Vorsteher (Hrsg.), *Parteiauftrag: Ein neues Deutschland. Bilder, Rituale und Symbole der frühen DDR*, Berlin 1996.
- 21 Se Martin Sabrow, Sozialismus als Sinnwelt. Diktatorische Herrschaft in kulturhistorischer Perspektive, i: *Zeiträume* 2007, s. 164–181 samt det stadig læseværdige standardværk af Sigrid Meuschel, *Legitimation und Parteiherrschaft. Zum Paradox von Stabilität und Revolution in der DDR 1945–1989*, Frankfurt/M. 1992.

Billedhenvisninger

- Side 2 Deutsche Fotothek/Renate Rössing (1929-2005)
- Side 3 Bundesarchiv/Martin
- Side 4 Bundesarchiv/Walter Heilig (1925-2006)
- Side 5 Deutsche Fotothek/Renate Rössing (1929-2005)
- Side 6 Bundesarchiv/Pietsch
- Side 7 Deutsche Fotothek/Renate Rössing (1929-2005)
- Side 8 Bundesarchiv/Krueger
- Side 9 Bundesarchiv/Horst Sturm (1923-2015)

Forlaget ELLEKÆR ApS
Holbergsgade 13
4200 Slagelse
www.ellekar.dk

Publiceret april 2024

Grafisk udformning: Dorte Pugliese

Billedredaktion: Jens Ellekær

Dette skrift er licenseret under en
Creative Commons Kreditering-
Ikkekommerciel-Ingen afledninger 4.0
International-licens.